

ПІЛІГРИМ ЯК КОНЦЕПТНИЙ ПЕРСОНАЖ ПРОЗИ ЄВГЕНА ПОЛОЖІЯ

Анотація. У статті проаналізовано романи Євгена Положія в контексті концептології. У текстах досліджується концептний персонаж Пілігрим як відображення світобачення письменника.

Ключові слова: концептний персонаж, концептний аналіз, Пілігрим.

Анотация. В статье проанализировано романы Евгения Положия в контексте концептологии. В текстах исследуется концептный персонаж Пилигрим как отражение мировосприятия писателя.

Ключевые слова: концептный персонаж, концептный анализ, Пилигрим

Summary. The novels by Eugen Polozhiy in the context of the conceptology is under analysis in the article. The conceptual character Piligrim as a reflection of the writer's worldview is in the text considered.

Keywords: conceptual character, conceptual analysis, Piligrim

Розвиток сучасної науки про літературу тяжіє, з одного боку, до розмиття меж, з іншого – до створення найрізноманітніших міждисциплінарних зв'язків. Для літературознавчого аналізу тексту сьогодні застосовуються методи, притаманні культурології, мовознавству, психології, філософії. Таким є досить молодий, на думку Л.Ю. Зани, метод концептуального аналізу художнього твору. В рамках цього методу Б.Шалагінов розглядає ідею про “концептних персонажів”, що базується на твердженні філософів Ж.Дельоза і Ф.Гватарі: “Концептний персонаж – це не представник філософа, скоріше навіть навпаки, філософ являє собою лише тілесну оболонку для свого головного концептного персонажа і всіх інших, які є справжніми суб'єктами його філософії” [3, с.85]

Філософи твердять, що концептний персонаж – це не художній образ, не персонаж, це концепт, створений автором. Б.Шалагінов екстраполює поняття на літературу, додаючи, що Ісус або диявол сприймаються як образи-концепти для Мільтона, Достоевського, Гете, Булгакова, а власне “концептність” лежить в основі просвітницької літератури (Монтескьє, Вольтер, Дідро, Руссо). Концептний персонаж, на думку вченого, “власне не є типом, у реальному житті йому нічого не відповідає. Це чистий вектор мислення, дискурсивна умовність” [3, с.30].

Концептний аналіз базується на теорії концепту як універсального ментального утворення, що походить з когнітивної лінгвістики. Розробкою теорії займалися вчені С.Аскольдов, Н.Арутюнова, Д.Ліхачев, А.Вежбицька, Ю.Степанов, Л.Адоніна, практичне втілення містять праці Л.Зани, І.Постолової, Н.Красовської, Б.Шалагінова та ін.

Метою нашої статті є концептний аналіз прози Євгена Положія.

Євген Положія є автором 7 романів: “Туркін” (1996), “Мері та її аеропорт” (2003), “Туркін і ½. Повесть о Настоящем самурае” (2004), “Обрати янгола” (2002) (друге видання – під назвою “Потяг” (2008)), “Дядечко на ім'я Бог” (2008), “Вежі мовчання” (2009), “По той бік Пагорба” (2010). Пізнання світу, мандри є філософією життя письменника, тому саме образ Пілігрима

обрано нами як концептний образ усієї прози Є.Положія.

За “Словником іншомовних слів”, Пілігрим – (старонім. Piligrim, з італ. Pellegrino, від лат. Peregrinus – чужоземець, чужинець) – прочанин; богомолець, який іде на поклоніння до святих місць; перенос. – мандрівник, подорожній” [9, с.438]. Саме переносне значення і є основою для створення авторського концептного персонажа прози письменника – це сучасний молодий чоловік, вільний, самотній, впевнений у собі, Пілігрим, що мандрує світом у пошуках себе, свого призначення.

Сенс буття сучасного чоловіка втілено в образі Германа – головного персонажа роману “Мері та її аеропорт”: “...я дійсно постійно летаю, не делаю ни одной посадки. ...меня манит Дорога, точнее, Воздушный Коридор, он открыт, пока открыт, и мне не нужен никакой аэропорт, я не хочу туда, я хочу туда, чтобы увидеть океаны и континенты, чтобы жить, чтобы быть самим собой. Я обычный человек, и у меня нет никакого иного предназначения, как быть самим собой. Я не рожден с полным пониманием этого мира, я понимаю и принимаю его каждый день, каждую минуту, но только моя жизнь слишком коротка для этого, я еще и не начал идти или летать по настоящему, я даже не добрался до начала дорог. Я только пытаюсь выбрать какую-то из них, для того чтобы понять...” [2, с. 73]. Аеропорт – центральний образ роману, що уособлює різні ставлення чоловіка й жінки до життя, в ширшому розумінні – метафора життя. Автор на пресконференції “МВ” (“Мелитопольские ведомости”, 25.11.2010) так визначив ідею роману: “Мері...” – це два уявлення про щастя. Чоловіче – Герман, жіноче – Мері. Чоловік прагне свободи, прагне літати, жінка хоче, щоб усе було за розкладом, як в аеропорту”.

Герман – це образ сучасного молодого чоловіка, безтурботного, самотнього, самодостатнього й самовпевненого, який все ще перебуває в пошуку себе: “Я даже не знаю, зачем живу. Даже не знаю, что я – это одновременно так мало и так много, я просто считаю, что этот мир полностью

принадлежит мне... я человек воюющий, я – Си-зиф, поэтому, я нагл и постоянно чем-то озабочен” [2, с.34]. Персонаж егоїстичний (“...вибір між індивідуальним і суспільним, який кожної хвилини має робити кожна людина. Як правило, на користь першого. Це ідеологія сучасного світу” [2, с. 53]) і водночас відчуває свою приналежність до громади (“Відчув, що він (Герман – О.Д.) – це не тільки він один, це тисячі різних людей, чоловіків і жінок, які живуть у ньому, які дають йому силу” [2, с.115]).

Неоднозначність, подвійність, явне й приховане відзначають текст роману й дозволяють вважати його типово постмодерним: заявлені на обкладинці два автори насправді виявляються одним (Макс Бондоренко – псевдонім Євгена Положія), написаний двома мовами (українською і російською), читається з обох боків, не має початку й кінця (складається з розділів, що позначені іменем героя й роком (н-д Герман – 02)).

Образ Германа є концептним персонажем, оскільки втілює авторські уявлення про сенс буття сучасного чоловіка, його тлумачення вічних питань – кохання й ненависті, зради й помсти, самотності й свободи. У романі втілено гендерний аспект світобачення, зображено аеропорт як метафору життя.

Мандри як сенс буття – основна концепція творення персонажа у романі “Туркин и ½. Повесть о Настоящем самурае”. Вже у передмові автор зауважує: “Все мы странники. Все мы, так или иначе, ищем любви. Не верьте тому, кто говорит, что любовь ему не нужна. А если вы встретили человека, которому любовь и вправду не нужна – знайте, вы встретили не человека, а уже совсем другое существо” [5, с.7]. Роман – це псевдоісторичний текст – зібрані під однією обкладинкою рукописи про Туркіних, що боролися з Дрібними злими божками, про пошуки втраченої Глиняної книги прамовою, в якому відсутній реальний часопростір. Місце дії – Долина Синіх Троянд – вигадана автором (алюзія на Фолкнера). Розділи позначені ієрогліфами з розшифровкою. Туркін постає перед читачем у різних іпостасях, але так чи інакше, герой мандрує своєю країною у пошуках сенсу життя. У тексті присутні роздуми про Бога й Диявола, про гріх: “Люди – они смешные. Они сами избрали себе такую участь. Их обманули, обвели вокруг пальца: они ведь знают, что это вроде бы нельзя делать, но соблазны так велики, а отпущение грехов так дешево, что проще ведь действительно так жить, правда? В итоге они получились все время виноваты...” [5, с.74], хоча герой і позиціонує себе як матеріаліста: “Туркін тогда біл законченим матеріалістом и очень плохо относился к мистике...” [5, с.33].

Розмірковує герой в іронічному ключі й про філософські категорії: “Мне нравятся категории вечности (да, я издеваюсь) в словах и понятиях женщин: “ты всегда”, “ты никогда”, “ты всю жизнь” [5, с.81]; філософськими є й назви

розділів, такі як “дух”, “любов”, “смерть”, “свобода” etc.

Туркін позбавлений індивідуальних рис – у романі відсутні його портретні або професійні характеристики, не окреслене місце в соціумі, це зібраний образ мандруючого філософа, Пілігрима, що дозволяє нам визначити його як концептний персонаж. Туркін – це рупор ідей автора, його уявленнє про творчість (“Когда засыпаешь, – и стоя завален избытком прожитого бреда из сновидений, чьих-то костей и слов” [5, с.138] “Желание окунуться в трагическую и самоиспепеляюще-бичующую прозу всегда велико при неудачах. Это желание загнать себя в ярко освещенный угол и вывернуться там наизнанку” [5, с.140], про кохання (“Чем больше мы говорим о любви, тем меньше ее остается” [5, с.146]), про смерть, про вічність (“Стал бы камнем. Пусть меня в кулачке маленький мальчик... Вечность бы провел на берегу моря. Смотрел бы в небо. Лежал бы молча. Крабы, чайки – я бы их ненавидел. Лет триста. Потом бы устал” [5, с.221]).

Роман “Потяг” (“Обрати янгола” у першій редакції) написаний у формі діалогу героя-автора з двома янголами у потязі й присвячений зображенню передвборчих технологій. Герой цього роману максимально близький авторові: й оповідь введеться від першої особи, й герой – журналіст, що брав участь у передвборчій капманії. Втім, не тільки відверта розповідь автора про передвборчі технології дозволяє нам говорити про героя роману як про концептного персонажа. У “Потязі”, так само як і у попередніх текстах, знаходимо філософствування автора, що відбивають його світоглядну позицію. Як і в інших текстах, рушієм для героя є пошук сенсу життя: “...світ саме такий, яким ми його сприймаємо. Яким його хочемо сприймати. Яким його відчуваємо. Світ саме такий, яким ми прагнемо, щоб він був. Розмірковування ж про сенс життя чи просто про життя – річ загалом не зайва, але не результативна. Треба просто дивитись – і бажати” [6, с.60]. Створює автор й кілька власних міфів, адже – “Я журналіст і рекламіст. Я створюю міфи” [1, с.41]. Йдеться передусім про походження захисників людини: “...кожній сімейній парі янголів доручається одна людина. Одна дитина. Ти наша дитина...” [1, с.113] і ще – “...янгол – істота суспільна. Приватне буття – прерогатива людства” [1, с. 149]. Традиційно звертається автор і до вічних питань: життя і смерті (“Людина – істота смертна” – ось що б я написав на дверях кожного навчального закладу... Може, і справді, – як людина ставиться до смерті, так вона ставиться й до життя?” [1, с.24]), кохання (“Я наповнювався до неї двома почуттями: жорстокістю і ніжністю. Разом це називається жаль. Або кохання. В даному випадку – це синоніми” [1, с.36]), зради, влади, мегаполіс і провінція і т.п.

Найяскравіше концептний персонаж Пілігрим втілено в романі “Дядечко на ім’я Бог”. Головний

герой Остап здійснює паломництво. Воно має нетрадиційне змістове наповнення – він їде за запропонованим батьком маршрутом – Єгипет-Йорданія-Сирія-Туреччина для того, щоб зустрітися з ним, але виявляється – це шлях до самого себе: “Нарешті я усвідомив, що існую по-справжньому, усвідомив ясно й напевно, – нарешті мені вдалося хоча б трохи ідентифікувати своє “я” – для цього варто було пертися на Близький Схід! Можливо, для повного щастя мені потрібен був Бог: я відчував, що питання не дає мені спокою. Але його в мене не було: ні Бога, ні спокою...” [7, с.87]. Християнин за походженням, але насправді, не дуже віруюча людина, він закохується в ісламські традиції: “Мене здивували місцеві люди: їхня віра не могла не спонукати до роздумів. Я вже не міг, як удома, де обговорення цієї теми банальне і, як правило, нещире, відмахнутися від релігії. Аллах, Коран, іслам, шаріат – не порожні слова, вони наповнювали життя кожної людини з першої секунди життя до останньої” [7, с.66]. Герой захоплюється й ставленням до чаклунів (“Сильна та крана, яка зберегла своїх шаманів. У кожного народу мають бути шамани. Вони несуть знання і мудрість століть... Тим сильна Америка, тим сильна Росія, тим слабка твоя країна...” [7, с.109]), й повагою до людей похилого віку (“...люди похилого віку не почуваються самотніми й нікому не потрібними: батьки – святе, діти розуміють, що молодість – не вічна, а життя йде” [7, с.126]). На цьому шляху його чекають відкриття (про спільність святих і апостолів) й одкровення (відвідавши мечеть: “...тут мене накриває з головою благодаттю. Мені дуже важко описати своє внутрішнє відчуття – наче ти не на Землі” [7, с.70]). Врешті, паломництво Пілігрима набуває свого логічного завершення – герой приймає християнську віру, хоча й пояснює це випадковістю: “Я ж охрестився не тому, що різко повірив у Бога. Ні.. Це сталося майже випадково, але що таке випадок? Закономірність, тільки в профіль – мене запросили стати хрещеним батьком. Я не відмовився з однієї причини: неможливо бути частиною цілого, не ставши цілісним. Так казав Магомет” [7, с.137].

Саме у подорожі герой стає щасливим, бо “у подорожах мені не треба собі брехати” [7, с.333]. Змінюючи міста і країни, розмірковуючи про сутність віри і Бога, Остап приходиться висновку про безглуздість фізичного існування людини у світі: “Я раптом зрозумів, що насправді я нічого не втрачав: ні років життя, ні коханих, ні грошей, ні друзів – і нічого не набував: ні країни, ні майбутнього, ні коханих, ні друзів. У мене з самого початку, з самого початку життя нічого не було справжнього... І лише той час, що я провів у небутті чи сні, я прожив по-справжньому” [7, с.311]. Нерідко автор іронізує над біблійними істинами або дає власну інтерпретацію. Тут варто відзначити і назву роману – “Дядечко на ім'я Бог”, і сентенції на кшталт: “Правду кажуть: якщо ти розмовляєш із Богом, то це молитва, а якщо Бог

розмовляє з тобою, то це шизофренія”, і використання Бога як героя роману з введенням у текст його монологів. Іронізує автор в кінці роману і над власним визначенням щастя, протиставляючи філософському наповненню буденне: “Щастя – це коли літаки не запізнюються, а злетівши, не падають!” [7, с.335].

Головний герой, подорожуючи східними країнами, починає сумніватися у православній вірі й державі: “Іслам цементує життя, робить упорядкованим, таким, яким його не зробить жоден цивільний закон. А в нас – на все плювати. Закон не карає злочинців, суспільство не засуджує підлості. Ми – поміж Заходом, де панує закон, і Сходом, де панує іслам. Ми там, де панує безлад, – нам нема на що спертися” [7, с.126-127]. Усвідомивши проблему, що існує в українському суспільстві, герой не усувається від неї, а намагається знайти вихід. Він заглиблюється в себе, прагне відмежуватися від оточуючої дійсності: “Я став, так би мовити, річчю в собі. Я майже весь час мовчав. І змушений був думати. Я відкрив закон: чим більше мовчиш, тим більше думаєш, тож я мав достатньо часу, щоб поговорити із самим собою” [7, с.128]. Та в кінці подорожі найщасливішим моментом стає повернення: “Я лечу додому. Сьогодні для щастя мені достатньо” [7, с.333].

Нового змістового наповнення набуває концептний образ Пілігрим у романі “По той бік Пагорба”. Перед нами – боксер на прізвище Вуж – зрілий чоловік, що підводить перші підсумки свого життя, обертається назад. Головним його завданням стає боротьба з собою: “У мене немає ворогів. Окрім самого себе, звісно” [8, с.54]. Героєві доводиться дізнатися, що титул чемпіона світу ще не доводить, що ти найсильніший. Найважливіше – виправити помилку 20-тирічної давнини, побороти врешті свій страх, вийти на пагорб. Цей бій на Пагорбі стає для героя найважливішою подією в житті: “... тепер його ринг стояв на самісній вершині, але був не більший за розміром, ніж його уявлення про свій наступний маневр...” [8, с.81]. Філософію бою герой переносить й на визначення гендерних стосунків: “На відміну від чоловіків, які вважають, що все скінчилося або скінчиться назавжди за кілька найближчих хвилин, вона готова чекати свого часу довіку. Бо насправді нічого ніколи не закінчується назавжди, навіть коли ви начебто змагаєтесь вже на різних рингах – удари звідти найпідступніші та найнебезпечніші. І тут не варто чекати на допомогу звідкілясь збоку. Це завжди бій лише тільки поміж чоловіком і жінкою...” [8, с.17].

Герой розмірковує над проблемою пам'яті: чому “в пам'яті так ясно, так нестерпно ясно взагалі закарбувалося так багато подій із дитинства та юнацтва, які нині начебто нічого не варті порівняно з тими справами, що відбуваються в житті дорослої людини, з тими драмами і трагедіями, що трапляються з нами тепер?” [8, с.84]. Перші жит-

теві підсумки невтішні – попри титули й гроші герой почувається самотнім, майже все що в нього є – це спогади: “Виявляється, я напрчуд самотня людина. Навіть соромитися нікого” [8, с.123]. Авторське трактування образу-символу Пагорба є, на нашу думку, провідною ідеєю роману: “.кожен свій Пагорб носить із собою за спиною наче горб. І де б не перебував..., ти завжди всередині нього, свого клятого Пагорба” [8, с.138].

Головний герой – боксер Вуж – зображений традиційно для прози автора – це самотній чоловік, який шукає себе, своє місце в світі, гармонію між внутрішнім й зовнішнім світом, шукає відповіді на традиційні чоловічі питання про честь і гідність, справедливість і покарання, про добро і зло, що набувають філософського звучання.

Отже, прозова творчість сучасного українського письменника Євгена Положія, на нашу думку, об’єднана наскрізним концептним образом. Очевидно, що концептний персонаж прози автора – це Пілігрим (хоча в жодному романі такого імені ми й не зустрічаємо) – самотній, мандруючий філософ, що перебуває у пошуку себе, свого місця в суспільстві й світі, у пошуках сенсу життя. У кожному з проаналізованих романів герой має власне ім’я, місце в суспільстві, є оповідачем чи учасником подій, але водночас виступає послідовним рупором ідей автора. Основою побудови концептного персонажа є філософія мандрів. Герой Положія проходить еволюцію від безтурботного іронічного юнака до зрілого чоловіка, що вміє відповідати за свої слова і вчинки.

Література

1. Бондоренко Макс. Обрати янгола: повість / Макс Бондоренко. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2002. – 176 с.
2. Бондоренко Макс, Положія Євген. Мері та її аеропорт / Макс Бондоренко, Євген Положія. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2003. – 128 с.
3. Делез Ж. Что такое философия? / Ж.Делез, Ф.Гваттари; пер.с франц. С.Н.Зенкина. – М.: Алетея; С-Петербург, 1998. – 585 с.
4. Зана Л.Ю. Про перспективи концептуального аналізу творів Мішеля Турньє: постановка питання / Л.Ю.Зана // Вісник СевНТУ. – Вип. 102: Філологія: зб.наук.пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. – С. 37-39.
5. Положія Е. Туркин и ½. Повесть о настоящем самурае / Е.Положий. – Суми: ИТД “Университетская книга”, 2004. – 222 с.
6. Положія Є. Потяг: [роман-газета] / Євген Положія.– Харків: Фоліо, 2008. – 251 с.
7. Положія Є. Дядечко на ім’я Бог / Євген Положія.– Харків: Фоліо, 2008. – 347 с.
8. Положія Євген По той бік Пагорба: роман / Євген Положія. – К.: Нора-друк, 2010. – 208 с.
9. Словник іншомовних слів / упоряд.: С.М.Морозов, Л.М.Шкарапута. – К.: Наук.думка, 2000. – 680 с.
10. Шалагінов Б. “Люцинда” Фрідріха Шлегеля як роман-концепт / Б.Шалагінов // “Вікно в світ”: Німецькомовні літератури. – 2007. – № 1. – С.29-39.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2011